

Джозеф Конрад

СЕРЦЕ ТЕМРЯВИ

(фрагменти)

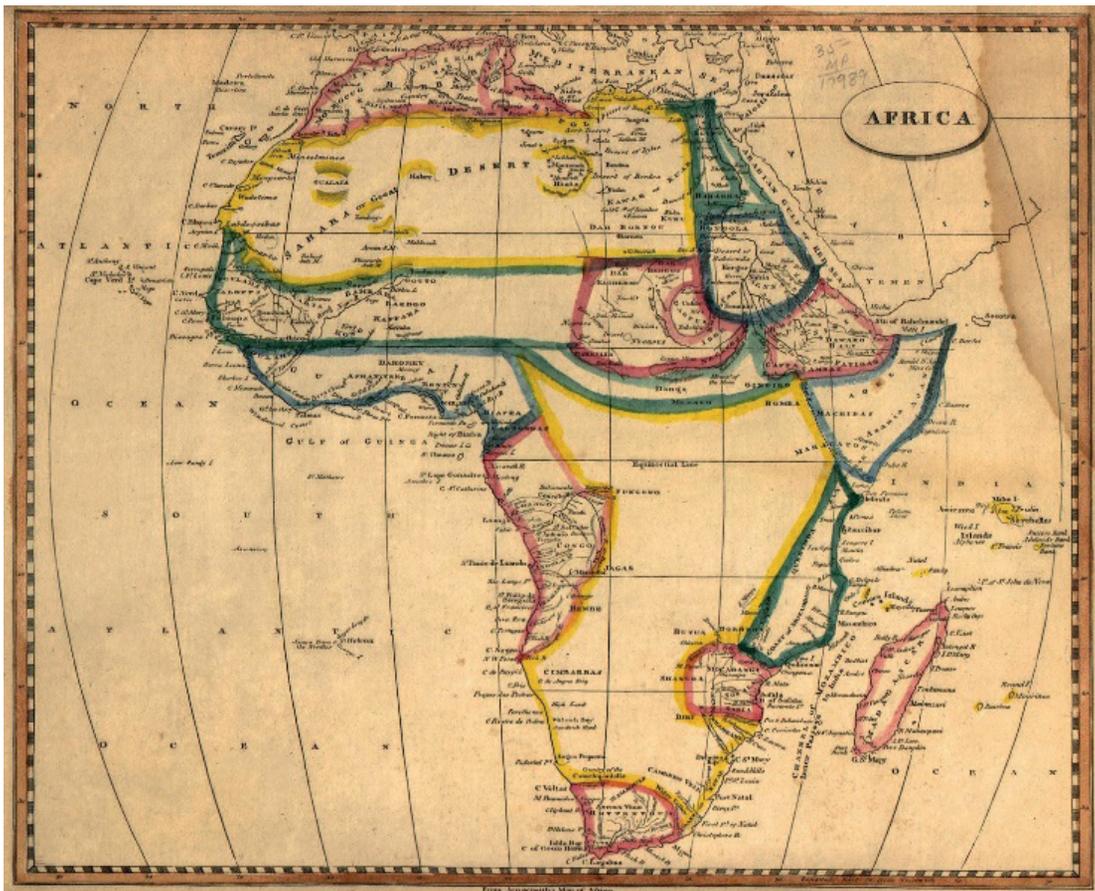
I

Яхта «Неллі» стала на якір так тихо, що навіть не ворухнулися її вітрила, і завмерла. Був приплив, вітер майже вщух, і нашому суднові, яке повинно було плисти вниз рікою, залишалося хіба що упокоритися і чекати відпливу... Сонце зайшло, над рікою запали сутінки, й уздовж берега замерехтіли вогні. Корабельні вогники ковзали фарватером — тлум вогників, що сновигають угору-вниз. А ген на заході, біля верхів'їв ріки, гігантське місто досі зловісно вирізнялося на тлі неба.

— І тут теж був колись один із похмурих куточків землі, — раптом озвався Марлоу.

Він єдиний серед нас усе ще чув «поклик моря». Марлоу був моряком, але водночас волоцюгою, тоді як більшість моряків, якщо можна так висловитися, ведуть осіле життя. За вдачею вони — домовальники, а їхня домівка — корабель — завжди з ними, як і їхня батьківщина — море.

— Я думав про ті прадавні часи, коли у цих місцях уперше з'явилися римляни, тисяча дев'яност років тому... Світло, кажете ви, зайнялося на цій ріці коли... за лицарів? Але вчора тут була п'ятьма. Уявіть собі, щу почував капітан розкішної... як же це вони називалися, га... триреми у Середземному морі, якому раптом наказали плисти на північ? Піщані узбережжя, болота, ліси, дикуни... обмаль їжі, яка надавалася б для цивілізованої людини, і сама лише вода з Темзи, щоби вгамувати спрагу. Ні доброго вина, ні висадок на берег. Тільки поодинокі військові табори, загублені у глушині, мов голки

▲ Карта Африки 1812 року

в копиці сіна: холоднеча, тумани, бурі, болячки, вигнання й смерть — смерть, яка чигає у повітрі, у воді, у чагарниках. Та ж люди тут, певно, мерли як мухи! Але той капітан упорався. До того ж капітана, либонь, живила надія вислужитися, потрапити до флоту у Равенні, якщо знайдуться щирі друзі в Римі і якщо пощастить вижити у цьому жахливому кліматі...

Марлоу замовк. Темрява дедалі густішала. Ми дивилися й терпляче чекали: доки не скінчиться приплив, робити більше було нічого.

— Зважте... — озвався він знову, піднявши зігнуту в лікті руку, звернену до нас розтуленою долонею (у такій позі, зі схрещеними перед собою ногами, він скидався на Будду, який зібрався проповідувати). — Зважте: ніхто з нас не відчуває нічого подібного. Нас рятує доцільність, ревне служіння доцільності. А ті хлопці на неї не зважали, чесно. Вони не були колонізаторами, тож, гадаю, вся їхня влада базувалася на утисках. Вони були завойовниками, а для цього потрібна лише груба сила. То був нестримний пограбунок, особливо жорстоке масове вбивство, на яке люди йшли наосліп, як і належить тим, хто надумав помірятися силами з п'тьмою. Завоювання землі — здебільшого її просто відбирають у людей, які мають інший колір шкіри чи трохи плескатішого носа, ніж наш, — не така вже й шляхетна справа, якщо глянути на неї пильніше... Гадаю, ви пам'ятаєте, що якось я ненадовго став прісноводним моряком... — і ми вже зрозуміли, що, перш ніж почнеться відплив, нам доведеться вислухати одну з неймовірних оповідок Марлоу.

— Я тільки-но повернувся в Лондон після довгого плавання в Індійському й Тихому океанах, у Китайському морі — отож Сходом я натішився вдосталь, пробувши там років зо шість. Я байдикував, заважав вам, друзяки, працювати й уривався до ваших домівок так, наче саме небо доручило мені повернути вас до світського життя. Спершу мені це подобалося, та згодом відпочивати я втомився. Тому вирішив знайти корабель — а це, скажу я вам, найважча у світі робота! Проте жодного підходящого судна мені не трапилося...

Хлопчиськом я страшенно любив географічні мапи. Годинами міг вивчати Південну Америку, Африку або Австралію, приміряючи на себе лаври дослідника. У той час на Землі було чимало білих плям, і, коли який-небудь куточок на мапі надто впадав мені у вічі, я тицяв у нього пальцем і казав: «Ось виросту і поїду туди». Де-не-де я вже побував і... але на це шкода й мови. Залишився ще один куточок — найбільша і, сказати б, найбільша пляма, куди я поривався.

Тепер його, щоправда, не випадає називати білою плямою: від часів мого дитинства його помережили річки, озера й усіяні назви. То вже не пустка, оповита тасмницею, не біла латка, над якою хлопчик розкошував у мріях, — той куточок перетворився на притулок п'тьми. Але була там одна особлива ріка, дуже могутня ріка, що на мапі нагадувала величезну змію, яка витягнулася у всю довж: голова її занурена в море, тіло спроквола звивається по розлогих теренах, а хвіст губиться десь у надрах землі. Я стояв перед вітриною і дивився на мапу тієї ріки, і вона заворожувала мене, як змія заворожує пташку — дурненьке пташеня...

Тітка влаштувала Марлоу шкіпером на річковому пароплаві торговельної компанії, і він вирушив у самісінький центр «білої латки» — у Конго.

Плив я на маленькому морському пароплаві. Капітан його був шведом, і, дізнавшись, що я теж моряк, ... він зневажливо кивнув у бік узбережжя.

— Жили тут? — спитав.

— Так, — відповів я.

Збігло добрих тридцять днів, перш ніж я побачив гирло великої ріки. Ми кинули якір навпроти урядової будівлі.

— Онде розташована ваша компанія, — мовив швед, указуючи на три дерев'яні баракоподібні будівлі на кам'янистому схилі. — Я накажу занести туди ваші речі. Ви сказали чотири коробки?.. Гаразд, прощайте.

...Тут будували залізницю. Легеньке брязкання позаду змусило мене повернути голову. Шестеро чорношкірих один за одним піднімалися стежкою. Виструнчені, вони йшли важко й повільно, утримуючи на голові невеликі кошики, повні землі, і оте брязкання лунало в такт їхньої ходи. Навколо їхніх стегон було пов'язане чорне шмаття, короткі кінці якого теліпалися туди-сюди, наче хвостики. Я міг бачити усі їхні ребра і усі суглоби на кінцівках, що нагадували вузли мотузки; кожен чорношкірий мав на собі залізний нашійник, а всі нашійники були з'єднані ланцюгом, який звисав між нещасними, ритмічно брязкаючи при кожному русі... Їх назвали чомусь злочинцями: суворий закон, як і смертоносні снаряди, налетів на них, мовби якась незбагненна таємниця. Їхні виснажені груди важко здіймалися в єдиному пориві, люто розширені ніздрі тремтіли, очі незмінно дивилися вгору. Вони проминули мене дюймів за шість, навіть не глянувши, із кам'яною байдужістю, властивою цим нещасним дикунам. За ними, тримаючи на плечі гвинтівку, сумно сунув один із «неофітів» — цей виплодок нового ладу. На ньому була формена куртка, на якій не вистачало одного ґудзика. Побачивши на шляху білу людину, він завбачливо узяв зброю «на караул». Це була звичайна обачність, адже здалеку білі люди дуже схожі один на одного, а тому бідолаха не знав, із ким звела його доля.

Потім я мало не впав у дуже вузьку ущелину, такий собі рубець на схилі пагорба. Мені хотілося трохи побути в тіні, та тільки-но я ступив у затінок, мені здалося, наче я потрапив у похмуре коло справжнього пекла... Чорні постаті корчилися, лежали чи сиділи між дерев, притулившись до стовбурів чи припавши до землі, почасти видимі, почасти приховані тьмяним світлом: у всіх можливих позах, що виражали біль, безнадію і розпач. На скелі знову бабахнуло — і ґрунт під ногами ледь відчутно задрижав. Робота десь тривала. Робота! А тут було місце, куди відводили тих, хто мав померти.

Ці люди вмирали повільно, і це було абсолютно очевидно. Не вороги, не злочинці, не звичайні земні істоти — то були тільки чорні тіні хвороб і голоду, що безладно лежали в зеленуватому мороці. Їх позвозили сюди з усіх куточків узбережжя з дотриманням усіх умов контракту, але, опинившись у незвичних умовах, змушені їсти незнайому їжу, вони починали нездужати, втрачали працездатність, і тоді їм просто дозволяли відповзати кудись, аби «відпочити». Ці хворобливі тіні були вже вільні, як повітря, і майже такі ж прозорі...

...Мені вже не хотілося тинятися в тіні, тож я поквапився до станції. Наблизившись до будинків, я зустрів білого чоловіка, одягнутого так елегантно, що спершу я подумав, наче мені ввижається: високий накрохмалений комірець, білі манжети, легкий піджак, сніжно-білі штани, чиста краватка і лаковані чоботи. Його велика біла рука тримала оторочену зеленим парасольку, а за вухом у нього стриміла ручка. Дивний чоловік.

▲ Конго в Локанду. До 1905 року. Анонім

І я, потиснувши цій з'яві руку, дізнався, що це головний бухгалтер компанії і що всі бухгалтерські справи ведуться саме на цій станції. Він вийшов на хвилинку, щоби, за його словами, «ковтнути свіжого повітря». Фраза ця прозвучала для мене не менш дивно, адже натякала на марудну сидячу роботу за конторським столом. Хлопець працював тут на компанію уже майже три роки, тож згодом я не втримався і таки запитав, як йому вдається зберегти ту свою білизну у такому досконалому стані? На щу той, ледь помітно почервонівши, скромно відказав: «Я вишколив одну з тубільних жінок на станції. Було важко. Ця робота їй не подобалася».

Тому цей мій знайомиць справді чогось досяг у житті. А ще він добре дбав про свої книги і тримав їх у зразковому порядку. Натомість на станції панував цілковитий безлад — у речах, будівлях, думках. Раз у раз сюди надходили й ішли геть валки запилених негрів із пласкими ступнями, а фабричні товари, якесь бавовняне шмаття, намисто й латунний дріт текли в царство Пітьми в обмін на дорогоцінну слонову кістку.

...Одного разу, не піднімаючи голови, бухгалтер мовив: «Там, у глибинці, ви неодмінно зустрінете пана Курца». На моє запитання, хто був той Курц, він відказав, що то першокласний агент, і, побачивши, що ця інформація мене розчарувала, докинув поволі, відкладаючи перо: «Він — видатна особистість». І ще через кілька запитань з'ясувалося, що наразі пан Курц обіймає важливу посаду у факторії, дуже важливу, у справжній країні слонової кістки, в самому її серці. Він відправляє стільки цієї кістки, як усі інші агенти разом узяті.

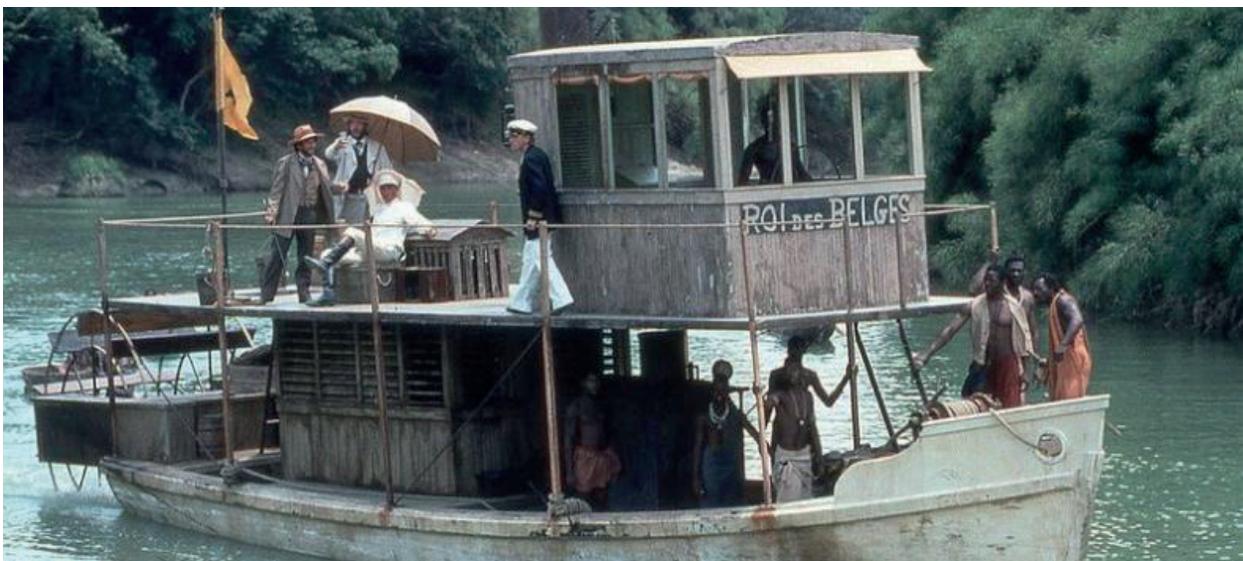
Наступного дня я нарешті покинув цю станцію з караваном із шістдесяти осіб.

II

Аж через два місяці після того, як ми залишили бухту, пароплав пристав до берега нижче від місця, де була розташована Курцова станція.

Мандри вгору по ріці нагадували повернення до перших днів сотворення світу, коли рослинність буяла на землі й великі дерева були її владиками. Безлюдна ріка, непорушна тиша, непрохідний ліс... Повітря було тепле, густе, важке, сонне. Сонячне світло здавалося безрадісним. Довгі смуги води губилися в темряві затінених просторів.

На осонні сріблених піщаних обмілин вигрівали боки гіпопотама й алігатори. Ріка, розширюючись, огинала чимало лісистих островів. Тут можна було заблукати, як у пустелі, і цілий день замість проток натрапляти на мілини, а відтак почати вважати себе заклятим і навіки відрізанним від усього, щу знав колись... десь... можливо, — в іншому житті.

▲ Кадр із фільму «Серце темряви» (1994)

Я не можу похвалитися тим, що мій пароплав увесь час просто собі плив. Не раз йому доводилося пробиратися «плазом», а двадцять канібалів, хлюпаючи по воді, підштовхували його. Дорогою ми записали кількох із них у матроси. Вправні вони хлопці, по-своєму, — ті канібали. З ними можна було працювати, і я їм вдячний. Зрештою, вони не поїдали один одного перед моїми очима, бо прихопили з собою харчі — бегемотяче м'ясо, яке загнилось, і той гидкий запах, який отруїв таємничі нетрі, лоскотав мені ніздрі. Тьху! Я й досі його чую. На борту пароплава були начальник і троє або четверо подорожніх зі своїми палицями. Іноді ми підходили до якоїсь станції, розташованої поблизу берега, на самісінькій межі з невідомим, і білі люди, які вибігали з напіврозваленого куреня, радісно й здивовано жестикулюючи, закликаючи в гості, були дуже дивними — вони здавалися бранцями, яких тримає тут закляття. Фраза «слонова кістка» коротко бриніла в повітрі, а потім ми знову поринали в безмовність, пливучи порожніми просторами... Земля здавалася неземною.

До вечора другого дня ми, якщо вірити нашим розрахункам, перебували на відстані близько восьми миль од Курцової станції. Я хотів додати швидкості, але начальник зі серйозним виглядом сказав мені, що навігація дуже небезпечна, а сонце от-от сяде, тому краще почекати наступного ранку тут. Понад те, він нагадав про пересторогу бути обережними, на яку варто зважити, а відтак — наблизитися до станції за дня, не в сутінках і не в темряві. Це було цілком розважливо... Десь о третій ранку на річці голосно кинулася велика риба, аж я підскочив, ніби від пострілу. Коли ж зійшло сонце, то скрізь прослався білий туман, дуже теплий і вологий, що осліплював навіть дужче, ніж темрява. Він не рухався і не розсіювався, просто стояв стіною. О восьмій чи, може, дев'ятій туман піднявся, як піднімається запона. І на мить ми угледіли тлум височенних дерев, неозорі та непрохідні джунглі, геть непорушні, над якими нависала маленька вогненна куля сонця — і тоді біла завеса опустилася знову, плавно, наче ковзала добре змащеними канавками. Я наказав знову кинути якоря, який ми вже було почали піднімати. Ланцюг його глухо побрязкував, розмотуючись, і, перш ніж він зупинився, у густій млі поволі розлігся крик, дуже голосний крик, сповнений невимовної скорботи. Потім стих. А тоді наші вуха мало не трісли від розпачливого ремствування. Від такої несподіванки волосся у мене під кашкетом стало сторчма. Я не знаю, як те волавання вплинуло на інших, однак мені здалося, що то кричав сам туман: так зненацька і зусібч обступив нас цей бентежний і скорботний рев...

Я пройшов уперед і наказав натягнути якірний ланцюг, аби у разі необхідності бути готовим одразу ж підняти якір і рушити.

Вони нападуть? — прошепотів чийсь зляканий голос.

У цьому тумані нас усіх переб'ють, — пробурмотів інший.

Лиця сіпалися від напруги, руки ледь тремтіли, очі не кліпали. Було дуже цікаво порівнювати вирази обличчя білих людей і чорношкірих хлопців із нашого екіпажу, які були такими ж чужими на цій річці, хоч їхній дім був лише за вісімсот миль звідси. Білі, звичайно ж, були геть перекошені та, крім того, болісно вражені тим знавіснілим галасом. Чорні були стривожені, виражали природну цікавість, однак їм був притаманний цілковитий спокій, а дехто, один чи двоє, навіть вишкірилися, тягнучи ланцюга. Кілька чоловіків обмінялися короткими фразами, які, здається, пояснили все так, як їм хотілося. Їхній ватажок стояв поруч зі мною — це був молодий, широкогрудий негр, закутаний у темно-синій клапоть матерії з торочками, він мав роздуті ніздрі й майстерно завите у масні кучері волосся.

— Злови їх! — гаркнув негр, витріщивши налиті кров'ю широко розплющені очі й поблискуючи гострими зубами. — Злови їх. І віддай нам.

Вам? — перепитав я. — А цю би ви з ними зробили?

— Ми їх їсти! — відповів той коротко, і, опершись на поручні, подивився на туман замисленим і сповненим гідності поглядом.

Я, поза сумнівом, жажнувся б, якби мені не прийшло б у голову, що він та його хлопці, напевне, дуже голодні, і їхній голод дедалі посилювався щонайменше впродовж останнього місяця. Їх наймали на шість місяців (не думаю, що хоча б хтось із них мав чітке уявлення про час, принаймні таке, яке маємо ми, перебуваючи наприкінці незліченних століть; вони ж досі стояли біля витоків часу і не могли користуватися успадкованим досвідом), а що контракт їхній був укладений згідно з законом, яким послуговувались у низині ріки, то нікому й на гадку не спало потурбуватися, як же ці негри житимуть на пароплаві.

Чому, диявол їх забори, ці дикуни не розправилися з нами від голоду (їх же було тридцять п'ять!) і не влаштували собі гарної вечері бодай раз у житті — це для мене й досі таємниця...

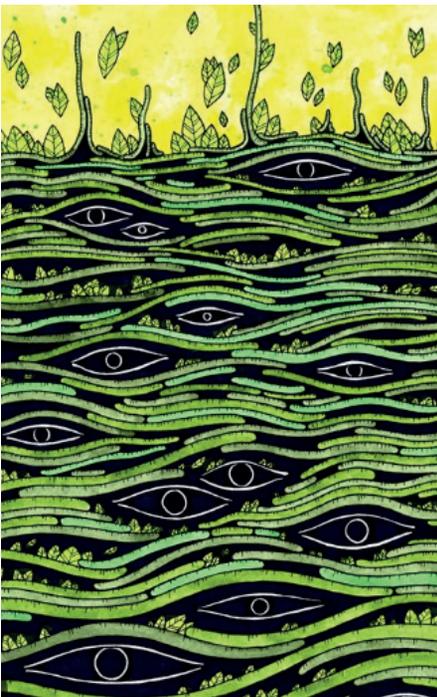
Наш пароплав скидався на палубну плоскодонку. Атлетичний негр із якогось прибережного племені, котрого вишколив мій бідолашний попередник, був рульовим. Він носив пару латунних сережок, загортався у синю тканину від талії до кісточок і думав, що весь світ обертається навколо нього. То був найбезнадійніший дурень з усіх, які мені траплялися. Допоки я за ним наглядав, він кермував доволі рівно, проте варто було мені відвернутися, як він одразу ж піддавався якимсь нападам паніки, тож наш каліка-пароплав міг узяти над ним гору будь-якої миті.

Я поглядав на жердину для вимірювання глибини і з жалем розумів, що з кожним наступним заміром річка дедалі мілішає, аж раптом зауважив, що мій помічник кинув роботу і розпластався на палубі, навіть не завдавши собі клопоту витягнути жердину на борт. Але він таки не кинув її, тож вона волоклася за нами по воді. Водночас кочегар, якого я теж бачив, ураз присів перед горном і втягнув голову в плечі. Мене наче хтось по голові вдарив! Та я хутко зиркнув на річку, бо нам треба було обійти корч, що виринув прямисінько перед судном. У повітрі хмарою пролітали якісь палички, маленькі палички: вони свистіли у мене перед носом, падали до моїх ніг і вдарялися об стінки капітанської будки позаду мене... Це були стріли, чорт забирай! Нас обстрілювали! Тож я кинувся до своєї каюти і зачинив вікно з боку берега. А той дурень-керманіч, поклавши руки на стерно, тупав ногами, високо піднімаючи коліна, і плямкав, як загнуданий кінь. Бодай би його лихий узяв! Ми ж сунемося за десять футів од берега! І коли я визирнув право-

руч, аби зачинити важку віконницю, то між листя угледів обличчя, якраз на рівні мого, і очі, що грізно та невідривно дивилися на мене; потім раптом, так ніби пелена спала з моїх повік, я розгледів у темній глибині переплутаних гілок голі груди, руки, ноги, палахкі погляди. Чагарник аж кишів рухливими й лискучими бронзовими тілами. Галуззя тремтіло, хиталося і шуміло, а з кущів вилітали і вилітали стріли. Нарешті мені вдалося зачинити вікно.

Веди прямо! — гукнув я керманічеві.

Попереду на воді виднілися брижі у вигляді латинської літери V. Що то? Ще один корч! А стрілянина розгорілася вже піді мною. Подорожні дали залп зі своїх «вінчестерів» і просто зрешетили кулями кущі. Хмара диму піднялася і повільно посунула вперед. Я аж вилаявся: тепер я вже не бачив ані брижів, ані корча. І лише стояв у дверях, вдивляючись у далину, а стріли летіли і летіли цілими хмарами. Вони могли бути отруєні, але виглядали так, наче не могли вбити навіть кішку. У кущах все аж завило. На це войовничим вигуком відповіли наші дроворуби, а постріл гвинтівки прямо за спиною цілком оглушив мене. Я озирнувся: у буді ще було повно шуму і диму, тож

▲ Ілюстрація Метта Кіша до роману. 2012

я метнувся до штурвалу. Виявляється, той дурень-негр усе покинув, ні з того ні з сього відчинив віконницю і стрельнув. Він стояв перед широким вікном і витріщався кудись, а я кричав, щоби він повертався, і водночас намагаючись вирівняти пароплав, який раптом почав відхилятися вбік.

Ми повільно просувалися крізь навислі кущі, що сипалися прямо на нас. Стрілянина внизу вщухла, як я і передбачав: енергія подорожніх швидко вичерпалася. Я закинув голову назад: повз мене промайнула стріла, влетівши в одне вікно буди та вилетівши в інше. Зиркнувши повз божевільного стернового, який кричав і трусив розрядженою гвинтівкою, я побачив на березі невиразні фігури людей, що бігли, зігнувшись мало не вдвічі, стрибали, сновигали в п'ятні, далекі, розпливчасті й ледве помітні. Щось велике постало у повітрі перед вікном, гвинтівка полетіла за борт, а чорношкірий, раптом відступивши назад, кинув на мене незвичайно глибокий зухвалий погляд і впав мені під ноги...

— Він мертвий, — пробурмотів агент вражено.

Жодних сумнівів, — відповів я, смикаючи, наче божевільний, за шнурки на взутті. — І, до речі, я вважаю, що й пан Курц теж...

Збентежений спогадами, Марлоу у своїй розповіді забіг наперед.

— Зараз я думаю: дивно, що я ще не плакав тоді... Чесно кажучи, я пишаюся своєю силою духу. Мене зачепило за живе, адже я втратив неоціненний привілей послухати цього талановитого Курца. Але я, звичайно ж, був неправий. Той привілей чекав на мене...

Купи слонової кістки, гури! Стара брудна халупа була набита нею. Можна було подумати, що по всій країні не залишилося жодного бивня — ні на землі, ні під нею. «В основному викопні», — зневажливо зауважив тоді начальник. Але кістка була не більше викопною, ніж я, — просто там її називали викопною, якщо кістку викопали з землі. Виявляється, негри іноді й справді закопують слонові бивні у землю, але, очевидно, недостатньо глибоко для того, щоби врятувати талановитого пана Курца від його долі. Ми повантажили бивні на пароплав, склавши чимало з них на палубі. Таким чином, він міг бачити і насолоджуватися ними, поки це було можливо, тому що вміння оцінювати користь залишалось з ним до останнього. Чули б ви, як він казав: «Моя слонівка!» О, я його чув...

▲ Ілюстрація Ненсі Тейлор

«Моя наречена, моя слонова кістка, моя станція, моя річка, моє...» Все належало йому. Затамувавши подих, я чекав, що пустеля от-от вибухне таким розкотистим сміхом, від якого здригнуться пришпилені до неба зірки. Все належало йому — але це були дрібниці. Важливо було знати, кому належав він, які сили п'ятми вважали його своїм. Від цих думок мурашки починали бігати по тілу. Було неможливо — і навіть небезпечно — робити якісь висновки. Він займав високе місце серед демонів тієї землі — я кажу буквально. Вам того не зрозуміти... Ви не годні бодай уявити, у які первісні далі може забрести ніким не стримувана людина, приречена на самотність — цілковиту самотність, де нема навіть поліцейського, де навколо тиша — цілковита тиша, де не почуєш лагідного голосу доброго сусіда, котрий шепоче вам про громадську думку. Ці дрібниці якраз і творять ту велику різницю. Коли вони зникають, ви мусите покладатися лише на ваші вроджені здібності, на власний потенціал. Ви, звичайно ж, можете виявитися дурнем і піти не туди, чи

надто тупим, аби не помітити напад сил пітьми. Клянуся, ніколи ще жоден дурень не сторгувався з дияволом за свою душу: чи то дєрні були занадто дурні, чи то диявол їм траплявся занадто демонічний, хтозна. Для нас земля — це місце, де ми живемо, де ми повинні миритися з краєвидами, повними звуків і запахів, навіть якщо це запах зігнилого бегемотячого м'яса, і не вмирати від них. І тоді, ви ж розумієте, саме тоді на сцену виступає наша витривалість, віра в нашу спроможність видовбати яму і поховати ту гнилизну якнайглибше, а ще відданість — відданість не собі, а непосильній карколомній справі. А це досить складно.

Зрозумійте, я не намагаюся виправдати когось чи щось пояснити — я прагну сам збагнути пана Курца (чи то пак, тінь пана Курца). Цей неупокоєний дух, прилинувши з Нізвідки, удостоїв мене честю почути дивовижні зізнання, перш ніж зникнути навіки. Саме тому він розмовляв зі мною англійською. Справжній Курц почасти здобував освіту в Англії, і — як він часто сам любив повторювати — його коріння було в правильних місцях. Курцова мати була наполовину англійкою, а батько — наполовину французом. Його творила уся Європа; слово за словом я дізнався, і саме вчасно, що «Міжнародне товариство з викорінення дикунських звичаїв» доручило йому написати звіт, який можна було б використовувати у подальшій роботі. І він написав. Але, мабуть, написав Курц його до того, як... ну, скажімо, його нерви розходилися й спонукали бути головним під час опівнічного танцю, який закінчився неймовірними церемоніальними обрядами. Згодом я, на свою прикрість, довідався, що обряди ці відбувалися на його честь... ви розумієте? Але звіт був прекрасний. Утім, тепер, коли знання мої поповнилися, вступний абзац видається мені зловісним. Курц розвивав думку, що ми, білі, вже досягли певної стадії розвитку, а відтак «повинні здаватися їм (дикунам) істотами надприродними за своєю природою. Ми до них приходимо могутніми, немов боги», — і так далі й тому подібне.

Я сповнився ентузіазму. Ось вона необмежена влада красномовства — полум'яних, шляхетних слів. Жодна практична вказівка не вривалася в магічний потік фраз, і тільки наприкінці останньої сторінки (напевно, вже згодом) була нашкрябана нетвердою рукою заувага, яку можна розглядати як виклад методу. Вона була дуже проста і, після зворушливого заклик до всіх альтруїстичних почуттів, засліплювала й лякала, як спалах блискавки в ясного небі: «Винищуйте всіх дикунів!» Цікаво, що Курц, очевидно, забув про цей багатозначний постскрипту, оскільки пізніше, прийшовши, так би мовити, до тям, наполегливо благав мене зберегти «той памфлет» (так він називав свій звіт), який повинен був сприятливо відбитися на його кар'єрі...

III

Курц був живий! Невдовзі експедиція Марлоу побачила схили пагорба, де стояла довга, почасти зруйнована будівля. Молодий білий чоловік у капелюсі, схожий на арлекіна, запросив подорожніх на берег, розказав про Курца і попросив забрати того якнайшвидше.

— Хлопчака твердив, що Курц виявив чимало сіл і озеро, але не знав точно, де саме (а ставити йому багато запитань було небезпечно), проте, здебільшого, метою експедиції Курца була така слонова кістка.

Та ж йому на той час вже було ннчим торгувати, — заперечив я.

— Тоді він мав іще повно всякого добра, приміром, набой, — відповів арлекін, дивлячись убік.

▲ Курц. Кадр з фільму «Серце темряви» (1994)

Тож, якщо говорити прямо, Курц робив наскоки, — мовив я.

— Не сам, звичайно! — кинув хлопець, пробурмотівши щось про поселення навколо озера.

Курц змусив те плем'я помандрувати за ним, еге ж? — підказав я.

Мій співрозмовник трохи розхвилювався.

— Вони обожнювали його, — промовив.

Ці слова були сказані настільки незвичним тоном, що я допитливо глянув на нього. Дивно було бачити, як в арлекінові змішалися водночас прагнення і небажання говорити про Курца. Той чоловік мав великий вплив на його життя, цілком захопив його думки, підкорив усі його емоції.

— А чого ви очікували? — вибухнув хлопець. — Він прийшов до них із громом і блискавкою, знаєте... а вони ніколи доти не бачили нічого подібного. Він був страшний... Він умів бути дуже страшним... Не можна ставитися до пана Курца, як до звичайної людини. Ні, ні, ні! Тепер — просто щоби ви краще зрозуміли його — я скажу, що одного дня він хотів навіть і мене пристрелити... Але я його не засуджую...

Пристрелити вас! — вигукнув я. — За що?

— Ну, у мене було трохи слонов'ї кістки, яку я роздобув у вождя з одного села біля мого дому. Я часом, знаєте, полював для них... Ну, а пан Курц забажав забрати її собі. Він не хотів прислухатися до голосу розуму. Заявив, що пристрелить мене, якщо я не віддам йому слонівку і не заберусь геть... Він міг це зробити, тому що йому так заманулося і ніщо на цій землі не завадило б йому вбити мене суто для власного задоволення... І то була правда. Я віддав йому всю свою слонову кістку. На неї мені начхати! Але я не пішов геть. Ні. Я не міг його залишити. Певна річ, мені довелося бути обережним деякий час, доки ми заприятелювали знову. Тоді він удруге захворів. Потім мені знову довелося триматися осторонь, але я не заперечував. Здебільшого він жив у селах на березі озера. Коли спускався до річки, то іноді бував приязний зі мною, а іноді мені було краще остерігатися його. Ця людина дуже багато страждала. Він зненавидів усе довкола, але чомусь не міг поїхати. При нагоді я благав його повернутися додому, доки ще є час, навіть казав, що поїду з ним. І він погоджувався, але потім все одно залишався, знову полював за кісткою, зникав на цілі тижні; він забував про себе серед цих людей — забував про себе — ви уявляєте!

...Арлекін пояснював мені, що пан Курц спустився до ріки лише нещодавно, а за ним пішли і всі воїни озерного племені. Його не було кілька місяців, — мабуть, збирав дань обожнення, — і з'явився він несподівано, вочевидь, маючи намір вирушити у рейд через річку або вниз за течією. Напевне, апетит до слонівки переважив інші — як би це сказати — матеріальні потреби. Але раптово йому стало набагато гірше.

— Я почув, що він лежить безпомічний, і тому прийшов, скориставшись нагодою, — сказав хлопець. — Йому зле, дуже зле.

Я спрямував бінокль на оселю. Там не було помітно жодних ознак життя. Можна було розгледіти зруйнований дах, довгу глиняну стіну, що визирала з високої трави, трое маленьких квадратних вікон без скла, всі різного розміру: завдяки біноклю здавалося, що до них можна сягнути рукою. Я різко повернувся і тут побачив один із стовпів паркану: першою моєю реакцією було відкинути голову назад, ніби від удару. Потім ретельно навів бінокля, придивляючись до кожного стовпця, і збагнув свою помилку. Ті кругляки на них були не прикрасою, а символом, вражаючим і загадковим, бентежним і хвилюючим, — поживою для роздумів, а також для стерв'ятників, якби вони зиркнули туди з неба, а ще — для всіх працьовитих мурах, які не полінилися піднятися на стовп. І вони справляли б іще сильніше враження, ті голови на палях, якби обличчя їхні не були звернені до будинку. Тільки єдина, перша, голова, яку я розгледів, дивилася в мій бік. Проте я був не такий приголомшений, як ви, може, подумали. Я відсахнувся просто через подив: сподівався ж побачити дерев'яну кулю, розумієте? Тоді спокійно навів бінокль на першу помічену мною голову. Чорна, висохла, кістлява, із заплющеними повіками, вона начебто спала на верхівці стовпа; зморщені сухі губи ледь розкрились, оголюючи вузьку

білу смужку зубів, і посміхалися, посміхалися вічною посмішкою до якогось нескінченного й веселого сновидіння із непробудного сну...

...Шанувальник пана Курца був трохи пригнічений. Швидко бурмочучи, він заходився запевняти мене, що не наважився зняти ці, так би мовити, символи зі стовпів. Він не боявся тубільців, і вони не заважали б, якщо вже сам пан Курц дав слово. Його влада була надзвичайною. Табори цих людей оточували станцію. А вожді щодня приходили, аби зустрітися з ним. Вони навіть плазували б...

— Я не хочу знати про жодні церемонії, що виконувалися при наближенні до пана Курца! — закричав я.

Молодик дивився на мене з подивом. Гадаю, йому й на думку не спадало, що пан Курц не був моїм кумиром. Він забув, що я не чув його чудових монологів про... що там було? Про любов, про справедливість, про спосіб життя абощо. А цей хлопець, якщо він, звісно, плазував перед Курцом, робив це не гірше за найсправжніших тубільців. Він сказав, що я зеленого поняття не маю про місцеву ситуацію: тут стирчать голови повстанців. Повстанці! Яке наступне визначення мені судилося почути? Я вже чув про ворогів, про злочинців, про робітників — а ці були ще й повстанцями. А проте, бунтівні голови виглядали дуже покірними на своїх палях...

Раптом з-за рогу будинку вигулькнули люди, які ніби з'явилися з-під землі. Вони цілним гуртом ішли у траві, яка сягала їм по пояс, і несли імпровізовані ноші. Враз той безгомінний простір і завмерле повітря пронизав крик, гострий, немов стріла, спрямована в самісіньке серце цього краю, і, ніби за помахом чарівної палички, потік людей — оголених людей зі списами, луками, мечами, щитами, з дикими поглядами й хапливими рухами — виринув на галявину перед темним та задумливим лісом. Кущі на мить затремтіли, трава загойдалася, а потім усе сторожко завмерло.

— Тепер, якщо він не скаже їм потрібне слово, нам кінець, — пробурмотів арлекін десь коло мого ліктя.

Група чоловіків з ношами раптово зупинилася на півдорозі до пароплава, наче закам'янівши. І я побачив худорлявого чоловіка, що враз сів на ношах, піднісши руку над плечима носіїв.

Я не чув жодного звуку, але у бінокль бачив, як владно витягнулася тонка рука, як рухалася нижня щелепа, блищали вдалині його темні очі й гротескними ривками хиталася кістлява голова. Курц... Курц... Здається, німецькою це слово означає «короткий», правда? Так-от, ім'я цієї людини дуже їй пасувало, як і все в її житті — й у смерті. Думаю, на зріст Курц був футів шість. Покривало впало, і з-під нього, наче зі савана, вигулькнуло жалюгідне, страхітливе тіло. Я бачив клітку його рухомих ребер, кістки його

руки, якою він вимахував. Той чоловік скидався на оживий убір смерті, викарбуваний зі старої слонової кістки, смерті, що зловісно погрожувала рукою непопущному натовпові чоловіків, виконаних із темної блискучої бронзи. Я бачив його широко роззявлений рот — це надавало йому напрочуд ненаситного вигляду, ніби він хотів проковтнути все повітря, всю землю, всіх людей перед собою. Його глибокий голос був ледь чутний. Очевидно, він кричав. І раптом відкинувся на спину. Ноші затремтіли, а носильники знову закрокували вперед, і тієї ж миті я помітив, що натовп дикунів зник без жодних видимих ознак відступу, мовби

▲ Трофей. Кінець XIX століття. Автор невідомий

ліс, що раптово випустив цих істот, так само раптово поглинув їх, як легені втягують повітря під час довгого вдиху.

Кілька колоністів, які сунули за ношами, несли його зброю: два дробовики, важку гвинтівку і легкий кольт — каральні блискавки цього мерзеного Юпітера...

...Удаліні, на похмурому тлі лісу, невиразно ковзали темні силуети людей, а біля ріки, спираючись на довгі списи, стояли на осонні дві бронзові фігури у фантастичних головних уборах із плямистих звіриних шкур — войовничі й нерухомі, схожі на статуї. Освітленим сонцем берегом справа наліво снувала дивовижна й розкішна з'ява — жінка. Незнайомка високо несла голову, а зачіска її скидалася на шолом. Мідні набедреники закривали ноги до колін, дротяні латунні браслети піднімалися до ліктів, ясно-червоні плями горіли на її засмаглих щоках, незліченні коралі зі скляних намистин прикрашали шию. Дивні амулети, обереги, подарунки шаманів зблискували й тремтіли на її вбранні щокроку, — мабуть, за ті коштовності довелося віддати не один слонячий бивень...Зненацька дикунка розкинула оголені руки й піднесла їх над головою, сповнена божевільного бажання торкнутися неба, і цієї самої миті блискавичні тіні вигулькнули з-під землі, гайнули понад рікою й узяли пароплав у свої темні обійми. Запала грізна мовчанка.

Жінка поволі повернулася, пройшла вздовж берега й зникла у кущах. Хіба що її очі ще раз блиснули на нас із темені нетрів...

І цієї миті я почув глибокий голос Курця за заслоною:

— Урятувати мене! Урятувати слонівку, хочете ви сказати. Не треба мене переконувати. Урятувати мене! Мені ж бо довелося рятувати вас. А тепер ви мені заважаєте. Хворий! Хворий! Не такий я вже й хворий, як вам хочеться думати. Дарма! Я ще доведу задумане до кінця. Я повернуся й покажу вам, що можна зробити. Ви з вашими намірами дрібних торгашів — ви мені заважаєте. Я повернусь. Я...

У ту мить вийшов начальник, поштиво взяв мене під руку й відвів убік.

— Курц слабкий, дуже слабкий, — сказав. Потім вирішив, що тут варто й зітхнути, однак навіть не намагався зобразити скорботу. — Ми для нього зробили все, що могли, еге ж? Але який сенс приховувати той факт, що нашій компанії пан Курц завдав більше шкоди, ніж користі. Він не розумів, що час для енергійних дій ще не настав. Обережність і ще раз обережність — ось мій принцип! Поки що ми маємо діяти обережно. Тепер цей округ тимчасово для нас закритий. Прикро! Загалом, від цього постраждає торгівля. Я не заперечую, що на станції є колосальні запаси слонової кістки — головним чином, викопної. Ми повинні її врятувати за будь-яку ціну... Але подивіться, яке склалося небезпечне становище. А чому? Тому що метод його нераціональний.

— Ви це називаєте «нераціональним методом»? — спитав я, дивлячись на берег.

Ще б пак! — палко вигукнув він. — А ви?

— Жодного методу не було, — пробурмотів я тихо. — Проте, я вважаю, що пан Курц — дивовижна людина, — додав я переконливо.

Начальник здригнувся, окинув мене холодним важким поглядом, а тоді мовив дуже тихо:

— Він БУВ дивовижною людиною, — і повернувся до мене спиною.

Година милості минулася: мене зарахували до тих, хто, як і Курц, схилився до методів, для яких час іще не настав: мене визнали неблагонадійним!.. На мить мені здалося, буцімто я теж уже похований у розлогій могилі, повній невимовних таємниць. Я відчував, як на груди мені тисне нестерпний тягар, запах сирої землі, відчував непереможну владу гниття й п'тьму непроникної ночі...

Молодик підозрював, що на нього готують замах ці білі, які...

— Ваша правда, — перебив я, пригадуючи підслухану мною розмову. — Начальник гадає, що вас варто було би повісити.

— Краще мені потихеньку зійти з дороги, — сказав він задумливо. — Для Курця я більше нічого не можу зробити, а вони завжди зуміють знайти привід для вбивства. Щу їх зупинить? Військовий пост розташований за три сотні миль звідси.

— Прощайте, — сказав я.

І він, потиснувши мені руку, зник у темряві...

...В глибині лісу, між темними, схожими на колони, стовбурами дерев, миготіли, то опускаючись, то піднімаючись над землею, червоні вогники, що точно визначали місцезнаходження табору, де чували стривожені прихильники пана Курца. Лунав монотонний бій великого барабана, і повітря було наповнене тривкими вібраціями й приглушеним стукотом. Протяжний гомін, у який зливалися голоси багатьох людей, що співали якесь моторошне закляття, проривався через чорну й пласку стіну лісів, як дзиччання бджіл із вулика: цей спів цілком одурманив мої напівсонні чуття...

Щойно ступивши на берег, я побачив слід — широкий слід у траві. Пригадую, з яким тріумфом я сказав собі: «Він не може йти... лізе рачки... я його впіймаю». Трава була мокра від роси. Я прудко йшов, стиснувши кулаки. Здається, до мене навідувалися невиразні думки про те, щоби напасти на нього й перелічити всі ребра... І таки наскочив на бідолаху, геть несподівано: якби він не почув моїх кроків, я б на нього просто впав, але він вчасно зірвався на рівні. Підвівся, нетвердо тримаючись на ногах, — довгий, блідий, непевний, як туман, що його видихає земля, — і мовчки стояв переді мною, злегка погойдуючись, а за моєю спиною мерехтіли вогні між деревами і долинав із лісу гомін голосів. Я спритно перерізав йому шлях, але, коли ми опинилися віч-на-віч, начебто отямився й усвідомив усю глибину небезпеки.

Ідть геть... ховайтеся! — промовив він своїм низьким голосом.

Це було жахливо. Я озирнувся. Тридцять ярдів відокремлювали нас од найближчого багаття. Я помітив, як десь там підвелася чорна постать, широко розставила довгі чорні ноги, змахнула довгими чорними руками над полум'ям. На голові її були роги — здається, антилопині. Безсумнівно, то був чаклун, шаман, який надто скидався на чорта.

— Ви тямите, що робите? — прошепотів я.

— Цілковито, — відповів Курц, підвищивши голос, аби вимовити те єдине слово. Воно пролунало глухо і водночас гучно — немов окрик, який вирвався з рупора. «Якщо він зчинить гвалт, нам кінець», — подумав я. Зараз не випадало давати волю кулакам, не кажучи вже про те, що мені, природно, не хотілося бити цю Тінь — цю заблукалу й змучену істоту.

— Ви загинете, — сказав я, — загинете та й годі.

Іноді, знаєте, трапляються такі моменти просвітлення. Я сказав саме те, що потрібно було сказати, хоча він міг вважати себе загиблим вже тоді...

— У мене були грандіозні плани, — промимрив він нерішуче.

— Певна річ, — сказав я, — але, якщо ви надумаете закричати, я вам розтрощу голову цим... — але поблизу не видно було ні палиці, ні каменюки. — Я задушу вас голими руками, — виправився я.

— Я стояв на порозі великих справ, — проказав Курц із такою тугою і таким жалісливим тоном, що кров захолота мені в жилах. — А тепер, через того негідника й дурня...

— У кожному разі, ваш успіх у Європі забезпечений, — твердо відповів я.

Мені, як ви розумієте, не хотілося його душити, та й навряд чи це принесло б хоч яку-небудь користь. Я лише намагався зруйнувати чари — важкі німі чари глушини, що, здавалося, тягла його безжалісно до себе, будячи забуті й звірячі інстинкти та спогади про задоволені й страшні пристрасті. Я був переконаний, що

▲ Марлоу. Кадр з фільму «Серце темряви» (1994)

тільки це й спонукало його добрести до узлісся, до заростей, до палахкотіння багать, до бою барабанів, до гомону таємничих заклять; тільки це й виманило його злочинну душу за межі дозволених прагнень. Курц не боявся ні Бога, ні чорта, і я це знав. Він одірвався від землі. Хай йому грець! Розтроцив саму землю на шматки. Стояв один, але я, дивлячись на нього, не знав, чи впираюся ногами у звичний ґрунт, чи ширяю в повітрі.

— Ми з ним говорили... Хочете вірте, хочете ні, проте розум у нього був ясний, хоча всі його помисли вперто й абсолютно невідступно зосереджувалися на ньому самому. Так, розум його був ясний, і це був єдиний мій шанс, якщо не зважати, звичайно ж, на можливість убити Курца на місці, однак це нічого б мені не дало, бо неминуче спричинило би бучу. Але душа його була душею шаленця. Закинута в ці дикі нетрі, вона заглянула в себе і — їй-бо! — збожеволіла. Кажу вам, збожеволіла...

Марлоу вдалося переконати Курца повернутися із «серця пільми», але дорогою назад він помер. Останні його слова були «Жах! Жах!». Марлоу вирішив, що Курц перед смертю збагнув усю глибину свого падіння. Звіт Курца Марлоу віддав зацікавленому журналістові, залишилися тонка пачка листів і портрет вродливої дівчини. Марлоу вирішив особисто повернути їй її світлинку й листи. Дівчина досі була в жалобі, тож він збрехав, що Курц помер з її ім'ям на вустах.

Переклад Ігоря Андрущенка за редакцією Катерини Міхаліциної

Вінчестер — американська скорострільна гвинтівка, популярна на межі XIX–XX століття.

Неофіт — новачок, новобранець, новонавернений у віру.

Трирема — давньоримський корабель з трьома ярусами веслярів.

Факторія — торговий пост; купецьке поселення на чужій території.

Фут — міра довжини, 0,3048 м.

Ярд — міра довжини, 0,9144 м.